

GÖRKƏMLİ AZƏRBAYCAN PEDAQOQI

MİRZƏ CABBAR ƏSGƏRZADƏ BAĞÇABAN

VƏ ANA DİLİMİZDƏ YARATDIĞI BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏN ÖRNƏKLƏR

(1264 – 1345) – (1885 – 1966)

«Bağçaban» ləqəbi ilə tanınmış olan Mirzə Cabbar Əsgərzadə Azərbaycanın, bütün Qafqazın və İranın böyük humanist, adlım pedaqoq və ictimai xadimlərindən biri dir. O öz mədəni fəaliyyətini Qafqazda, siyasi- satirik dərgilərin müxbiri və yazıçısı kimi başlayıb. Ömrü boyu uşaqların haqları üçün, xüsusilə «dilsizlər və sağırın» (lallar və karlar) təlim- tərbiyəsi uğrunda çalışıb və mübarizə edib. Cabbar Bağçaban, Təbriz şəhərində, İranın birinci «dilsizlər və sağırın» məktəbini qurub və ilk uşaq bağçasını açıb. O, İranda uşaq tamaşaları və kitablarının ilkin müəllifi, nəşir və rəssamlarındandır. Onun ibda etdiyi yeni təlim üsulu tərkib metodu adlanıb. Əsərlərini türkcə və farsca yazıb. Cabbar Bağçaban qadınların azadlıq hərəkatının gəlişməsi yolunda böyük addımlar atıb. Təbrizdə, müəllimləri himayə etmə cəmiyyəti və teatr cəmiyyətini qurmaqla, müəllimlərin və ümumiyyətlə kütlənin haqları uğrunda köklü mübarizə aparıb və olduqca əmək qoyub. «Azadlıq cəbhəsi»nin əzasından olan «Zəban» (dil) adlı qabaqcıl, siyasi-pedaqojik və tənqidi dərgini Tehrandə nəşr edib və müəllimlərin əlbirliyi yolunda çalışıb. Dərgidə günün ictimai-siyasi çətinliklərini açıb-araya qoyub, diktatorluq və müstəmləkəçilik əleyhinə kəskin çıxış edib.

- 1- Qafqaz: gənclik dönəmi / jurnalistik çalışmalarının başlanması
- 2- İctimai- mədəni mübarizə / Dustaq
- 3- İran- Cənubi Azərbaycan / Mərənddə müəllimlik / tərkibi təlim metodu / İranda ilk uşaq tamaşaları
- 4- Təbriz: İranda ilk qarışıq məktəb və uşaq bağçası / teatr və tamaşalar/ qadınların təlimi uğrunda
- 5- İctimai- mədəni dərnəklərin qurması
- 6- Hakimiyyətin əritmə siyasəti / qarşıdurmalar / İranın birinci «Dilsizlər və Sağırın» məktəbi
- 7- Şiraz: uşaq bağçası və tamaşalar
- 8- Tehran: «dilsizlər və sağırın» məktəbi / yardımçı cihazların ixtira etməsi
- 9- «Zəban» (dil) və «Bəhəre kudəkan» (uşaqların yazı) dərgiləri
- 10- «Dilsizlər və Sağırın»ın təhsil proqramı və ocağı, müəllim becərmə kilsələri / kudeta / dustaq / Türkiyə səfəri
- 11- Son dönəmlər
- 12- Cabbar Əsgərzadə Bağçabanın bədii yaradıcılığı
- 13- son anlarında
- 14- Qeydlər
- 15- Mirzə Cabbar (Əsgərzadə) Bağçaban haqqında dəyərli qaynaqlar, faydalı bağlantılar
- 16- Azərbaycan Türkcəsində yazdığı əsərlərindən örnəklər

Qafqaz: gənclik dönəmi / jurnalistik çalışmalarının başlanması

Cabbar Bağçaban öz həyatından belə yazıb: « Mən 1885 (1264)- ci ildə İrəvanda anadan olmuşam. Babam «Riza», Təbrizli idi və atam «Əsgər» İrəvanda qənnadlıq və memarlıq ilə yaşayardı.» «Anamın adı Bənövşə idi. Atam da hamı kimi onu sayqı üzündən Kəlbə Bənövşə xanım səslərdi. Yazıb oxumaq bilmədiyinə baxmayaraq aydın və gözü açıq bir qadın idi... » «Təhsilətimi qədimi üsul üzərə, məçidlərdə (mollaxanalarda) almışam.» « Şeyx Əli Əkəbər adlı bir molla, atamı inandırmışdı ki, yeni açılan dövlət məktəblərinə gedərsəm dindən dönəcəyəm. Buna görə onun mollaxanasına getməli oldum...» «...15 yaşında ikən yoxsulluq üzündən təhsili buraxmalı olub və atamın peşəsində çalışmaqla keçmişəm.» (1)

Mollaxanaya gedən zaman «... molla «təlb ələm fərizətün əla küll müsəlmin və müsəlmat»ın mənasını deyəndə , qızların məktəbə getməmələrini və anam ilə bacımın dərslər oxumadıqlarının səbəbini ondan soruşdum. Ustadın dediyinə görə « qadınlara aid olan elmdən söz gedəndə, Quran elmi nəzərdə tutulur, özü də Yusif surəsini oxumamaq

şərtilə. Çünki qadının ruhu fəsada sarı meyəl edəndir...» onun fikrincə qadına elm öyrənmək gərəkəməmişdir, hətta Quranın Yusif surəsinə də baxmamalıdır...» (1)

Uşaqların və qadınların təlim-tərbiyəsinə çox əhəmiyyət Mirzə Mirzə Cabbar Əsgərzadə, gəncliyindən onlara dərs verməyə başlamışdır. Yaşadığı dövrün ağır məzhəbi şəraitinə və xətərlərinə baxmayaraq gizlicə qızlara evdə dərs verib, bütün ömrü boyuca onların haqqlarını müdafiə etmişdir.

Onun jurnalistik fəaliyyəti, «Qafqaz» qəzetinin müxbirliyi ilə başlanmışdır. «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin əməkdaşı olub, Qafqazda türkcə çap olunan dərgilərin müxbiri və yazıçısı kimi çalışıb. (13)

İctimai- mədəni mübarizə / Dustaq

Mirzə Cabbar Əsgərzadə (1284) 1905-ci ildə İrəvanda, ictimai mübarizədə iştirak etməsinə görə, Çar rejiminin körüklədiyi dini və etnik çaxnaşmaların (erməni- müsəlman davaları) cərəyanında bir neçə ay dustaq olunubdur. Dustaqda olarkən jəlatin çapı vəsaitinin zindana gətirilməsini zəncirdaşının yardımı ilə təşkil edərək, gizlicə «Molla nəhib» və «Mollabaşı» həftəlik dərgilərini nəşr edirmiş. Dərgilərin yazılarını özü yazıb rəsmlərini də özü çəkirmiş. Dərgiləri satış üçün dustaqdan dışarıya çıxaran isə onun zəncirdaşı və həbs yoldaşı idi. Siyasi məhbus Vartan ilə apardığı danışıqlar, tartışmalar və dustaqlıq dövrü onun gələcək ictimai həyatında və görüşlərində dərin izlər buraxmışdır. Zindandan qurtulduqdan sonra həyatını insanlığa və bərişə həsr edib, bu yolda var gücü ilə mədəni və ictimai fəaliyyətə başlamışdır. (1) Bu dövəndə Daşnaklarla mübarizə etmək üçün «Müdafiə Məzluman» cəmiyyətini qurmuşdur. (6)

Onun uşaqlar üçün yazdığı ilk əsərləri «Qızıllı yapraq» və «Bayramçılıq» adlı mənzüm həkayələr idi. Bu iki əsər (1292)-1913-cü ildə «Aciz» təxəllüsü ilə İrəvan şəhərində (2) Kultura mətbəəsində çap olunubdur.(11) (bax: [örnəklər](#))

İrəvan 1914 (1293)

Mirzə Cabbar, (1293) 1914-cü ildə İrəvan şəhərində birinci dəfə olaraq, ilk Türk dilli mətbuat orqanı, «Lək lək» (12-11 -2) adlı dərgini nəşr edibdir. «Lək lək» həftəliyinin dili, üslubu, ifadə tərzii, onda verilən bədii yazılar, şeir və filyetonların həyat həqiqətlərinə əsaslanması, onun oxucularının maraq dairəsinin genişlənməsində önəmli rol oynamışdır. «Molla Nəsrəddin» yolu ilə gedən «Lək lək»in xalq qarşısındaki xidmətlərinin tarixi əhəmiyyətindən, ictimai-siyasi mahiyyətindən söhbət açan Zahid Əkbərofun fikrincə «Lək lək» nəşr olunduğu müddətdə Azərbaycan ictimai-siyasi və ədəbi düşüncəsinin inkişafına müəyyən kömək göstərmiş, azadlıq, tərəqqi və demokratia ideyalarına xidmət etmişdir. (10)

«Bu məcmuədə ictimai bərabərsizliklərin mövcud vəziyyəti, tənqid olunanın kimliyindən, nəçiliyindən asılı olmayaraq tənqid hədəfində olmuşdur. Yeni tipli maarif və mədəniyyət uğrunda mübarizə jurnalın əsas gəyələrindən biri olmuşdur. Burada özəlliklə maarif məsələləri: yeni üsullu məktəblərdə təlim və tərbiyə metodlarının tətbiqi, tələbələrin yaxşı oxuması, soydaşlarının maariflənməsi yolunda əlindən gələnə əsirgəməməyə sövq etmək kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.» (11)

Birinci dünya savaşı dövəndə, Daşnakların törətdiyi dəhşətli hadisələr zamanı minlərlə soydaşı kimi Cabbar Əsgərzadə İrəvanı tərk etməli olub, Türkiyəyə köçmüşdür. Türkiyənin İğdır şəhərində öncə təhvildar və sonra oranın valisi (fərmandar) kimi işləmişdir. Savaşın sonlarında İrəvana qayıtmalı olub, həyat yoldaşı Səfiyə xanım Mirbəbyi ilə birlikdə «Noraşen» kəndində uşaqlar üçün bir qarışıq məktəb qurmuşdur. Amma gərginliklər üzündən bu işi davam etdirəbilməmişlər. Uzun sürən ağır xəstəlik (Həsbə) və yoxsulluq ailəliklə onları ayaqdan salmışdır. Dözülməz qızdırma içində baş götürüb çöllərə üz qoymuş Cabbarın ayaqlarını soyuq aparıb qaraltmışdır. Qəti ölümdən qurtarmaqdan ötrü, ayaq barmaqlarını kəsməli olmuşlar.

Təbriz 1925 (1304)

Əsğərzadə təxəllüsü 1925 (1304)

Təbriz 1925 (1304)

Təbriz 1924 (1303)

İran- Cənubi Azərbaycan / Mərənddə müəllimlik / tərkibi təlim metodu / İranda ilk uşaq tamaşaları

Valideynlərini itirməsi, qıtlıq, yoluxucu xəstəliklər, gərginlik və çatışmaların şiddətlənməsi ilə, 1919- cu (1298) ildə otuz dörd yaşında ikən ayləsi ilə birlikdə çoxlu təhlükələr başdan sovaraq, xəstə ikən İrana- Cənubi Azərbaycana, köçmüşlər. İş dalıca çox gəzdikdən sonra, nəhayətdə Mərəndin «Təcəddüd» firqəsinin başçısı Mirzə Qafarxan Mükafatın yardımı ilə «Əhmədiyyə» məktəbində birinci sinif (kilas) müəllimi olaraq işə başlamışdır. Mükafatın təşviqi ilə İranda yazdığı ilk əsəri, «Xor xor» adlı uşaq tamaşasını türkcə yazıb «Əhmədiyyə»nin şagirdləri üçün məktəbin həyatində icra etmişdir. (2)

Bağçabanın təlim tərbiyə sahəsində özünə məxsus metodu var idi, (tərkib metodu adilə tanınmaqdadır), şagirdlərin sağlamlığı yolunda ürəkdən və təmənnəsiz əmək qoyurdu. Bu zaman İranda, yoluxucu baş və göz xəstəlikləri uşaqlar arasında çox yaygın idi. O mali yardım yığmaqla dərman alıb və öz əli ilə onların başını yuyub və dərman yaxırdı. Sonralar Təbrizdə, Şirazda və Tehrandə da belə edirmiş. O dövəmdə, şiddət işlətmək təlim- tərbiyə sahəsinin qaçınılmaq metodlarından sayılırdı. Bağçaban «əti sizin, sumuyu bizim» kimi ifadələrə uymağı cinayət sanırdı və onun tərsinə olaraq yeni metodlar işlədirdi. Ürək yandırmaq və məhəbət ilə başa salmağı düzgün yol bilirdi. Uşaqlar üçün öz cibindən qələm- kağız alıb və onlara rəssamlıq öyrədirdi. O, ilk dəfə olaraq uşaqların təlimində tamaşadan istifadə edib, məktəbdə idman üçün vaxt ayırmışdı. O, şagirdlərdə öyrənməyə sevgi oyatmışdı. Bu yolda olmazın çətinliklərə və maneələrə sinə gərməli, qarayaxmalara və kiçiltmələrə tab gətirməli idi. Yorulmadan apardığı mübarizə olduqca uğurlu idi. Öncəki illərdə imtahanların ohdəsindən gələ bilməyən uşaqların təhsil işində sürətlə irəli getmələri qabarıqcasına gözə çarpırdı.

Bağçaban, Mərəndin əmək qədri bilən maarifçiləri və əhalisinin dərin hörmətini və alqışını qazanmışdısa da, geriçi qüvvələrin qarşudurmalarına dözməli olmuşdur. Özü belə yazmışdır: 1920-ci (1299) ildə «qız məktəbi açmaq üçün cavaz almışdım. Məktəbi açanda lapdan şəhərin sözü keçərli, qafası qara bir mollasının qurğusuna aldanmış təəsüblü bazar əhli başıma tökülüb Mərəndin qoçularından göndərməklə canıma qəsd etdilər və məktəbin açılmasının qabağını aldılar... (1)

[1920-1299 kudeta ili] O il, olduqca acı hadisələrin yolunu çəkirdi. O ildə Xiyabanı şəhid oldu, (Taği) Rəfət özünü öldürdü və azadlıq sevər insanların tıfağı dağılmış oldu...» (1)

Təbriz: İranda ilk qarışıq məktəb və uşaq bağçası / teatr və tamaşalar/ qadınların təlimi uğrunda

Təbriz və Şirazın maarif idarələrinin rəisləri (Zəka əl Dövlə Diybac, Əbülqasım Fiyuzat*), Bağçabanın başaracağı və ustalığını eşidib, onun yeni təlim metodu (tərkib metodu adlanmış) və icra etdiyi uşaq tamaşaları ilə yaxından tanış olmaqdan ötrü, 1920-ci (1299) ildə Bağçabanı Təbrizə çağırdılar. O, Təbrizə çatanda Azadistan dövlətinin başçısı, Şeyx Məhəmməd Xiyabanı öldürülmüş və hərəkət yatırılmaqda idi. Hərəkəta qoşulanlar, o cümlədən onu Təbrizə çağıranlar işdən çıxarılıb və ya xud gizlənməmişdilər. Şəhərdə böyük dəyişikliklər aparılırdı, ictimai- siyasi gərginlik hökm sürürdü. Onun da gələcəyi bəlli deyildi. Bir sürə didərginlik və işsizlikdən sonra əski dostu, adlım və yorulmaz mübariz Mirza Qafarxan Siyahpuş* (Zunuzu) onu Azərbaycanın görkəmli azadlıq sevər və demokrat inqilabçısı Mirza Nurulla xan Yekani* ilə görüşdürmüşdür. Yekani maarif idarəsilə yaxından tanış idi və Bağçabanın ora getməsinə düzgün bilməyib və onu Yekandakı məktəbə müəllimçiliyə göndərmək istəmişdi. Bağçaban, Qafarxan Siyahpuşun çalışmaları nəticəsində maarif rəisi Məhəmədəli Tərbiyə (tanınmış mədəniyyət xadimi) ilə görüşüb danışandan sonra, Təbrizdə «Daneş» adlı məktəbin birinci sinifində müəllimçilik etməyə başlamışdır. Təbrizin maarif idarəsi Mirzə Cabbarın tədris üsulunu bəyənib, kiçik uşaqların təlim- tərbiyəsi sahəsində onun təcrübəsindən istifadə edirdi. (1)

1923-cü (1302) ildə Əbulqasım Fiyuzat Azərbaycanın maarif rəisi olandan sonra Bağçabana uşaq bağçası açmasını təklif etmişdir. O günlərdə yalnız dini azınlıqlara aid bir uşaq bağçası var idi. Bağçaban, İranın maarif nazirliyində baş müdir işləyən aşırı fars millətçisi Doktor Möhsününin və başqa geriçi güclərin daş atmaları və qarşılıqlarına baxmayaraq, 1924-cü (1303) ildə Təbrizdə Məqsudiyyə məhəlləsinin Əncümən küçəsində, İranın ilk uşaq bağçasını (kudəkestan- «bağçeye əfal» ad ilə), birinci qarışıq qız-oğlan (moxtəlet) məktəbi olaraq, qura bilmişdir. O dövəndə qarışıq məktəb açmaq irəliyə atılmış çox böyük bir addım və beyinə sığmaz bir iş idi, hansı ki, bir çoxları oğlanların da məktəbə getməsinə könül verməyirdilər. Bağçaya gələn uşaqlardan bir neçəsi dilsiz və sağır idilər və ona görə başqa məktəblərin qapısı üzvlərinə bağlı idi.

Bağçaban Təbrizdə olan zaman uşaqların tamaşa ədəbiyyatının təməlini qoyubdur. Tamaşalar yazıb səhnəyə çıxartmaq, surud oxumaq, uşaqlara nağıl demək gəzintiyyə aparmaq və idman üçün vaxt ayırmaq, ilk dəfə onun tərəfindən məktəblərdə icra olunubdur.

Tamaşalarda uşaqlar özləri də qatılıb və aktiv rol oynayırdılar. Səhnəni düzəldib bəzəməkdə və tamaşada işlənən paltarları tikmək və maskaları qayırmada, həyat yoldaşı Səfiyə xanım olduqca yardım edirdi. Bağçaban, yazdığı uşaq şeirləri və tamaşalara Səfiyə xanımın yardımı və əməkdaşlığı ilə musiqi bəstələyirdi. Böyük qızı Səminə xanımın söylədiyinə görə anası, uşaqlığında tarçalmaq öyrənərdi və musiqi ilə tanışlığı var idi. (2) Bağçaban onun yardımı və əməkdaşlığı ilə qızlara məxsus siniflərdə dərs verməkdə də böyük uğurlar qazanmışdır. Bu zamanlarda, Təbrizin aydınlardan bir neçə nəfərini əməkdaşlığa çağıraraq və qadınların kişilər səviyyəsində təlim tərbiyə ala bilməsi üçün «Məktəbe nesvan» adlı qadınlara məxsus bir məktəb açmağa baş qoşmuşdur. Bu işdən ötrü bir cəmiyyət yaratmağa da çalışmışdır. Amma geriçi qüvvələr və təəsübkərlərin qarşılıqları üzündən bu iş baş tuta bilməmiş idi.

Təbriz uşaqların tamaşası
1926 (1305)

Təbriz 1926 (1305)
divarda uşaqların əl işləri

Təbriz, uşaq bağçası 1926 (1305)
uşaqların əl işləri ilə

Təbrizdə olan zaman «Fədakar müəllim» və «Erkək xalaqızı» adlı tənqidi tamaşaları türkcə və «Əlfbayə asan» adlı dərsliyi farsca yazıbdır. Bağçabanın oğlu Səmin bəy öz xatirələrində atasının gənclikdən teatr ilə maraqlanmasını onun öz dilindən belə nəql edibdir: «Yeni yetməlik və gənclik dövründə, Qafqazda İrəvan şəhərində yaşadığıda Üzeyir Hacıbəyofun «Məşədi İbad» operetində oynamışdım, və onun yazdığı «Arşın-mal alan» operetini dəfələrlə görmüşdüm ... Təbrizdə olarkən yaşlılar üçün türkcə iki tamaşa əsəri yazmışam...» (3)

İctimai- mədəni dərnəklərin qurması

Bağçaban (1925) 1304-cü ildə Təbrizdə «Müəllimlər Birliyi» və «Teatr» cəmiyyətlərini (Cəmiyyətə Ettefaqə Moəllemin- Cəmiyyət Teatr) qurubdur. Xalq tərbiyəsi üçün ən önəmli ocaqlardan biri olan teatr sahəsində yorulmadan işləyib müntəzəm surətdə tamaşalar verməklə, ictimai çətinlikləri işıqlandırmaya çalışıbdır. O, «İbrət Güzgüsü» (Aiyneye Ebrət) adlı teatr aktiyolar heyətinin əsl üzvlərindən biri idi.

Bağçaban, uşaqların çeşidli dərsləri rahatcasına başa düşmələrindən ötrü «səmi və bəsəri» (əşitməyə və görməyə aid) vəsait və cihazlar düzəldirdi, onların səhiyyəsi və sağlamlığı üçün əlindən gələni əsirgəməyirdi. Təbriz əhalisinin bütün təbəqələri, aydınlardan tutmuş kütləsinə qədər ona böyük sevgi bəsləyir, onu alqışlayırdılar. O, kiçik uşaqların məktəbini uşaq bağçası və onların təlimçilərini bağçaban adlandırmaq istəyirdi, bundan ötrü özünün soy adını «Bağçaban» seçmişdir.

Özünün yazdığına görə, heç zaman siyasi və hizbi fəaliyyətlərə baş qoşmamışdısa da, ictimai və mədəni fəaliyyətləri üzündən xalq içərisində sevilirdi, buna görə də polis ona şübhələnirdi. Azərbaycanın mədəniyyət xadimləri və maarif

sevərləri onun sədaqətlə və təmənnəsiz qulluq etməsini görür əməyinin qədrini bilirdilər. Buna görə Bağçabanı İran Şura Məcəlisə nümayəndəliyinə kandidat etmək istəmişdilər. Lakin o mədəniyyət sahəsində fəaliyyət etməyi üstünraq sayıb kandidat olmağa boyun qoymamışdır. (1)

Hakimiyyətin əritmə siyasəti / qarşıdurmalar / İranın birinci «Dilsizlər və Sağirlar» məktəbi

1926-cı (1305) ildə doktor Möhsüni adlı öncəki maarif nazırı qatı irticaçı və tanınmış şovinist Azərbaycanın maarif rəisliyinə göndərilmişdi. Bağçaban öz bioqrafısında belə yazıbdir: «... onun əkid fərmanı üzərə şagirdlər bir birlərilə, təlimatçılar onlarla və maarif idarəsinin əməkçiləri (işləyənləri) məktəbə rücu edənrlərlə hamılıda farsca danışmalı idilər, yoxsa işdən çıxarılacaq idilər. Bunun çətinliyi və əməldə mümkün olmadığı bir yana qalsın, o, bu söz ilə böyük bir qövmun həqqini və tarixi əlaiqini danırdı və Azərbaycanlıların yurdsevərlik hislərini kiçiltməklə onları yaralayır. Doktor Möhsününin Azərbaycanlılarla ilgili yaramaz davranışını, tamamilə Hitlerin yəhudilərə qarşı yürütdüyü davranışa bənzətsəm, bəlkə də yanlış olmasın... Bu geniş ölkənin hankı yanına baxsaq, orada yaşayan xalqın min illər uzununda anadan gəlmə (qərizi) və təbii olaraq öz dilinə, dəbinə və rüsumatına alışdığı anlamaq olar. Güc və quldurluq ilə, adətlərini və dillərini onlara unutturmaq olası bir iş deyildir...»(1)

[Doktor Əhməd Mohseni. Emadoldovlə- sonralar maarif naziri olub. 1876-da Xoradanda anadan olub, Tehran, London və Pariddə təhsil almışdır.]

«... Doktor Möhsüni işi oraya dək gətirib çıxarmışdı ki, onun yaramaz davranışlarından bezib, canları boğazlarına yığışmış əhalıdan bir iddəsi onun evini dövrələyib daşa basmaqla canına qəsd etmişdilər. Təbrizin valısı onun canını qorumaqdan ötrü bir dəstə soldat göndərməli olmuşdur.» (1)

Günlərin birində Doktor Möhsüni, Bağçabanı çağırub və onun uşaqlar üçün türkcə qoşduğu şeirlərinə irad tutmuşdu. Şeirlərin siyasi məzmun daşdığı vurğulamışdı. Onu sorğu- suala çəkərək «Gümüş qəfəslə bülbül» şeirini qoşmaqdan nə məqsəd güddüyünü, bülbülün kim olduğunu, gümüş qəfəs ilə nəyi anlatmağını və gülüstanın şənlnməsindən nə andırmağını soruşmuşdu. (Şeirdə deyilirmiş: bülbülün ötməsini sevdim, onu gülüstandan ayırdım, tutub gümüş birqəfəsə saldım. Çox keçmədən bülbül nəfəsdən düşdü, mən də həvəsimi itirdim. Onda bildim qəfəs gümüşdən olsa belə, bülbül qəfəsi sevməz. Qəfəs dustağında saxlanmasına qıymadım, qapısını açdım, bülbülüm qəfəsdən qurtardı, sevincək cəh-cəh vurub ötürək gülüstanı şənlnndirdi.) Bağçaban, heyvanlara nisbət uşaqlarda məhəbbət hisini oyatmaq qəsdilə qoşduğu başqa şeirlərini Möhsüniyə xatırlatmışdır. (1) Ancaq onu inandıra bilmədikdə, Möhsününin bahana dalıca gəzməsini başa düşmüş idi.

Doktor Möhsüni qabacasına davranmaqdan çəkinmirdi. Bağçaban neçə vaxtdan sonra, dilsiz və sağirlara (karlar və lallara) məxsus məktəb qurmaq fikrini Doktor Möhsüniyə danışdıqda, o çox başı soyuqluqla demişdi: «bizə, dilsizlər və sağirlar məktəbi lazım deyildir. Dilsizlərin dillərini açma bilmək bacarığı vardır, gücünü, uşaq bağçasında fars dilininin yayılması üzərə qoy! Bu, ondan yeyraqdır. Türk camatının fars dilini öyrənməsi bizim üçün lalların dillənməsindən vacibraqdır.» Bağçaban onun cavabında demişdir: «Mən qumarbazxana açmaq istəmirəm ta sizdən icazə almalı olam. Mən, yarın məktəbin kətəbəsini yuxarı qaldıracağam, siz də dəstur verərsiz aşağı endirərlər.» (1) və qapını çırparaq otaqdan dışarıya çıxmışdır. Nəhayət, 1926-cı (1305) ildə çeşidli müxaliflərə sinə gərərək Təbrizin Əncümən küçəsində, uşaqlar bağçasının yanında yerləşən məruf Əncümən İmarətində İranın birinci «Dilsizlər və Sağirlar» məktəbini qura bilmışdir. Altı ay sonra, Əncümən həytini döşəyib Təbrizin maarif sevərləri, rəsmi məqamları və xarici konsulxanaların təmsilçiləri qarşısında, Bağçabanın təlim verdiyi üç uşaq səhnəyə çıxmışdılar. O gün dam- divar üstündə və qonşuluqdakı ağacların başında belə adam qımıldayırdı. İgnə salmağa yer yox idi. Xiyabanının nitq etdiyi həyətdə, hamınının heyrdəndən bərəlmüş gözləri önündə üç uşaq yazı oxuyur, onlara (barmaq ilə göstərməklə) diktə olunanları tabloda yazırdılar. Beləliklə Cabbar Bağçaban ilk dəfə olaraq İranda dilsizlər və sağirlar məktəbinin təməlini qoymuş idi...

Doktor Möhsüni, gizlətmədən açıqcasına əritmə (asımilasya) və öncədən işlənilmiş farslaşdırma «siyasətini» yürüdüdü. Demokrat və azadixah şəxsiyyətləri maarif sahəsindən uzaqlaşdırmaq üçün var gücünü vurub, əlindən gələni əsirgəməyirdi. Bağçaban da, aşırı pan-iranistin sonsuz kiynəsinə tuş gələn müəllimlərin içərisində idi. 1927-ci (1306) ildə Doktor Möhsüni, siyasi səbəblər üzündən (4), Bağçabanın açdığı «Uşaq Bağçası»nın , pulunu kəsib və basqı altında oranı bağlatdırmışdır və üzə çıxartmadan, onun Tehrana göndərilməsini düzəltmiş idi. Bağçaban parlaq xidmətlərinə rəğmən və könlü istəməyərək Təbrizi tərək etməyə məcbur olmuşdur. (6-2)

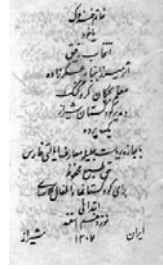
Şiraz: uşaq bağçası və tamaşalar

Fars vilayətinin maarif rəyisi, köhnə dostu Əbülqasım Fiyuzat macəranı eşitcək, onu Şirazda uşaq bağçası qurmağa çağırmışdır. Tehrandə nəzmiyyə idarəsi yubanmasını gəzək tutub, onun yola çıxma (müsafirət) cavazına qol çəkməyirdi. Onu başda dolandırır. Bağçaban etiraz etdikdə döyülüb söyülmüş və sərtib Dərgahının dəsturu ilə neçə gün həbs edilmişdi. (6-1) Dustaqdan qurtarıqda çox çətinliklər çəkəndən sonra özünü Şiraza yetirmişdi. İş

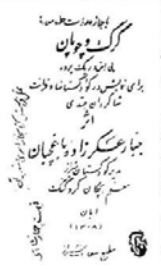
yubatmadan hamam ildə [1927 (1306)] Şiyrazın uşaqlar bağçasını qurmuşdur. Uşaqlar orada, oynamaq, idman etmək, şeir və sürud oxumaq və rəssamlıq ilə birlikdə, tikiş tikmək, paltar yumaq, toxuculuq, bənnalıq və ... kimi əl işlərini də öyrənirdilər. O Şiyrazda da pedaqoji, ədəbiyyat və teatr sahəsində fəaliyyətlərini davam etdirirdi. Uşaqlara yazdığı tamaşa əsərləri «Qurd ilə Çoban», «Xəzük xanım» və s. (Gorg və Çupan, Xanom Xəzük...) dönə- dönə Şiyrazın uşaq bağçasında icra edilmişdir.

Şiyraz 1928 (1307)

خزوک خانم

گرگ و چوپان

Şiyraz 1932 (1311)

Bağçaban uşaqların təlim-tərbiyəsi üsulunu, açıqlarkən belə yazıbdır: «...uşaq bağçasının özünə məxsus oyunları, nağıl, tamaşa, mahnı, şeir... və qısaca desək özünə məxsus mədəniyyəti vardır. O zamanlar kimsənin bunlardan xəbəri yox idi, demək olar, bilikli təlim-tərbiyəçilər belə, bunları dəyərsiz, yersiz, pis və man (ayıb) bilirdilər... Uşaq təlim alarkən, uşaq oyunları və tamaşalarının yardımı ilə heyvanların dünyası ilə tanış olub, demək, uşaq, heyvanları yamsılamaq, səslərini və oyunlarını çıxartmaqla, öyrənir. Amma valideynlər bunları yaramazlıq, ədəbsizlik və əxlaqdan uzaq sanırdılar. Onlar istəmərdilər balaları it- pişik səsi çıxartsınlar, və «zad əlmaad» duası oxumaq yerinə, «Xəzük Xanım»ın bala bulanmış siçan quyruğu ilə sürmə çəkməsi nağılına qulaq assınlar.» (1)

Şiyrazın maarif sevərləri və mədəniyyət qulluqçuları ona minəttər olduqlarını bildirməkdən ötrü Şiyrazın uşaq bağçasına «Bağçaban» adı vermişdilər.

Tehran: «dilsizlər və sağirlar» məktəbi / yardımçı cihazların ixtira etməsi

Neçə il Şiyrazad işləyəndən sonra, 1932-ci (1311) ildə Bağçabangil Tehrana köçməli olmuşdular. Səminə xanım (Bağçabanın böyük qızı) bu həqdə belə yazıbdır: atam, Tehrandə «...əlverişli şəraitin, maddi və mənəvi yardımın olmadığı ucundan istədiyi pedaqojik və psixoloji araşdırmalar qurumunu yaratmaq fikirindən daşınıb yaşayışını təmin etmək üçün siqaret qayıрма karxanasında işləməyə başlamışdır.» (2)

Səmin bəy (Bağçabanın oğlu) atasının dilindən belə yazmışdır: «... Qafqazlı mahacirlərdən olduğuma görə pasportum mahacirlik pasportu idi. Ona görə də məktəb açmağa cavaz ala bilmirdim. Dörd- beş ay didərginlikdən sonra işim bir yerə çatmadı və amaclarımın ardını tutmaq üçün Tehrandən dönüb Qafqaza qayıtmaq qərarına gəldim ...» (3)

Bağçaban, çoxlu çalışmalardan sonra, 1933-cü (1312) ildə, qırx səkkiz yaşında olarkən Tehranın «Dilsizlər və Sağirlar» məktəbini - İran yurtdaşlığını alandan sonra- qura bilmişdir.

Tehran 1928 (1317)
"Sağirlar və Dilsizlər" məktəbi

Tehran 1929 (1318) yardımçısı
Səminə xanım ilə məktəbdə

Tehran 1954 (1333)

1935-ci (1314) ildə dilsizlər və sağırın eşidə bilməsi üçün dişlərin və baş çanağının vasitəsilə səsleri, fiziki cəhətdən çatışmazlığı olan uşaqlara çatdırın və sezdirən bir cihaz ixtira etmişdir .

Öz dediyinə görə: «on beş yaşında ikən qəza baş verməklə, sol qulağımdan sağır oldum. Valideynim mənə doktor yanına aparmaqdan, dava- dua ilə xəstələrə şəfa vermək iddiasında olan bir seyidin yanına apardılar. Alicənab Seyid ağa bütün on beş günü qulağıma dua püləyirdi və özü dediyinə görə dərman töküdü. Xatirimə gələndə dərmanlardan biri neft idi! Müalicə zamanı saati qulağımın dibində tutanda heç nə eşitməyirdim, amma qulağıma yapışdıranda nə isə bir səs gəlməsini duyurdum. Seyid ağa da istədiyinə (nəzir- niyazına) çatmış olurdu! Bir gün solum üstə uzanmışdım, yastıq eşidən qulağımın üstünü tutmuşdu. Saati tutuq qulağıma yapışdıranda, saatdan gələndə səsi hiss etdim hiss etdim. Qıcıqlanıb saati dişlərimin ilə saxlayıb, yoxladım. Səsini yaxşı eşidirdim. Neçə dəfə yoxlayan sonra doğrucasına eşitməyimə inandım. Qısaca desəm, eşidən qulağımın üstünü qapadıqda, dişlərimin yardımı ilə saatın səsini eşidə bilməyimi başadüşdüm. Bu təcrübənin ardınca Seyid ağadan əl üzüb, onu buraxdıq! Günlərin birində, «dilsizlər və sağırlara» təlim verərkən bu cərəyan yadıma düşdü. Onları, saati dişləri ilə tutmaqla yoxladım. Saatın səsini duyurdular. Bu verimli sınaq üzündən, onlar üçün «Sümük Qulaqlıq» düzəltmək düşüncəsi beynimə düşdü...» (1)

Bağçaban öz fəaliyyətlərinin davamında, 1943-cü (1322) ildə Tehrandə, «Dilsiz və sağır uşaqlardan himayə cəmiyyəti»nin təməlini qoymuşdu.

«Zəban» (dil) və «Bəhare kudəkan» (uşaqların yazı) dərgiləri

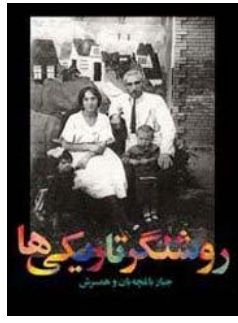
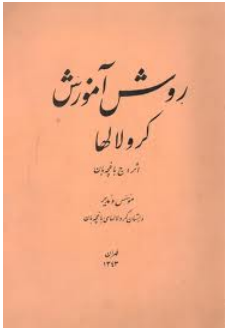
1943-cü (1320) ildə müttəfiq dövlətlərin qoşunları İranı işğal etdilər. İnsaniyyət və azadlığın qənimini, Riza xan mirpənci, Pəhəlviləş qəbi ilə Şah edən yadellilər, onu taxtdan yerə salıb üzdən İraq sürgünə göndərdilər. Nisbi azadlıqlara meydan açıldı. Bağçaban yaranan əlverişli fürsəti itirmədən dərgi çıxarmağa əl atdı. 1944-cü (1323) ilin qışında, Tehrandə müəllimlərə məxsus «Zəban» («dil» deməkdir və müəllimlərin danışan dili olmasına işarədir) adlı aylıq bir dərgini yaymağa başlaya bildi. Doktor Həştrudi ilə Əhməd Aram da yazıların yır- yığışında və dərginin yazıçısı kimi ona yardım edirdilər. Dərgi müəllimlərin haqlarını müdafiə edirdi, Bağçaban deyirdi «müəllimçilik bizim məramımızdır!» (məzhəbimizdir) «Zəban» dərgisi Azadlıq Cəbhəsinin əzasından idi. İctimai mövzularla maraqlanıb ölkənin daxili və xarici siyasətlərini açıqlamağa çalışırdı. Maarif təşkilatlarının çatışmazlıqlarını açıqcasına və kəskinliklə tənqid edirdi. Müəllimləri arxadaşılığa və əlbirliyə çağırırdı. Onları sinif olaraq birləşdirməyə çalışırdı. Dərgi bütün əyalətlərdə müəllimlərin sevgisini və sayqısını qazanmışdı...

Amerikada doktrasını almış maarif nazırının fikrincə, Bağçaban təhsilatsız (təhsilat mədrəki olmayan), şahlığın ziddi, kommunist və Tudəçinin birisi idi və əslində İranlı deyil, Qafqazlı mahacirlərdən idi. Bağçaban onun qarşısında uzun və dıışındırıcı yazı ilə «Zəban» dərgisində çıxış etmişdir:

«...Ağayı nazir! Mən filankəsələr kimi Berlində olmamışam və Parisdən gəlməmişəm, mən Moskvaya gedib və Londondan qayıtmamışam, mən sizin tayınız Amerika yemişi deyiləm.

Siz nazir ikən, mən sizinlə bu mücadiləni sadə bir müəllim olaraq başlamışam. Amma mənim təlimatçılıq məsləkimdə (məzhəbimdə) qorxaqlıq və dizə çökmək dönüklük (kafirlik) deməkdir. Mən qoyun kimi zülmün, tapdalanmanın və yalanın qarşısında baş əyib, susa bilmərm. Belə etsəm, məndən təlim alanlar da qoyun xuyunu mənimsəyəcəklər. Zülmə qarşı mübarizədə kimsə mənə yola düşüb ayaqlaşmasa, özüm tək başıma yollanmalıyam. Yalnız qalsam belə, başqalarının qabağa düşməsinə gözləyib, sonra onların ardına düşməyi, bacara bilmərəm. Müəllimlər yalan və zülmə qarşı gedən döyüşün ön sıralarında durmalıdırlar. Gərəkmez ayrılıqların qabağa düşməsinə gözləsinlər, özləri yola düşməlidirlər...» (5-4)

Bağçaban, «Mirzə Həsən Rüşdiyyə» və Cəlil Məhəmməd Quluzadə kimi, cəmiyyətin islahı və inkişafında maarif və mədəniyyətin böyük və önəmli rol oynamasına inanırdı. Buna görə də müəllimlərin boynuna düşən vəzifəni çox əhəmiyyətli sayırdı. Zəban dərgisinin ilk sayısının üz qabığını «Vətən dili» dərsliyinin müəllifi, İranda ilk modern məktəbin (mədrəsənin) qurucusu və ilk uşaq şeirinin qoşanı Mirzə Həsən Rüşdiyyənin şəklili bəzəmişdir. Dərgidə Rüşdiyyənin həyat və fəaliyyətlərinə görə yetərli məlumat verilmişdir. Bağçaban, Rüşdiyyəyə böyük saygı və hörmət bəsləyirdi: «... Mirzə Həsən Rüşdiyyə mənim başımı ucaldıb ilk dəfə «Dilsizlər və Sağırlar» məktəbinə buyurub gələndə, qoyduğu əməklərə və çəkdiyi ağırlara şahid olaraq deyər bir məktubu mənə göstərdi. Bu yazı ustadın təlim verdiyi bir nəfər gözü tutuq (görməz- kor) şəxsin yazısı idi... Maarif nazirliyi Rüşdiyyənin 22 illik əməyinin qədrini bilmədi və ona gözü görməzlər (korlar) məktəbini açmağa görə yardım etmədi... » «... Mərhum Rüşdiyyə apardıqı mübarizədə bir çox çətinliklər və arakəsmələr ilə üz üzə gəlmişdir, ona yapışmaz töhmətlər də yaxılmışdır.» (5-4)

1945-ci (1324) ilin yazında Zəban dərgisinin cəmbində, «Bəhare Kudəkan» (uşaqların yazı) adlı uşaq dərgisini nəşr etməyə başlamışdır. Dərgidə, şifahi xalq yaradıcılığı (folklor) səpki və dilindən olduqca yararlanaraq tərbiyəvi və tənqidi əsərlər dərc edirdi. Bağçabanın ictimai baxışları «Zəban» dərgisi kimi burada da qabarıqcasına gözə çarpırdı. Örnək olaraq «Dəvə biri bir qırana» (şətər yəki yək qəranə) adlı, folklorik ədəbiyyat sayığı yazdığı rəsmlə tənqidi həkayədə belə yazmış idi: «...Bir gün Kərblayı Rüstəm əmiyə, iki oğlunun Riza şahın sarayını tikəməyə biyarlığa aparılmasını bildirdilər. Kərblayı Rüstəm və Xücestə xanım o gündən sonra bir də balalarının üzünü görə bilmədilər. Dibdə, üç ildən sonra, Kərblayı əmiyə oğlanların vay xəbərini gətirdilər. Şahın nöqərləri onları şallaq altında məhv etmişdilər...» (4)

«Dilsizlər və Sağirlar»ın təhsil proqramı və ocağı, müəllim becərmə kılsları / kudeta / dustaq / Türkiyə səfəri

1949-cu (1328) ildə Bağçabanın yazıb hazırladığı «Dilsizlərin» beş illik təhsil dövrəsinin nizamnaməsi və proqramı təsdiq (təsəvvib) edilmişdir. İki il sonra 1951-ci (1330) ildə «Dilsizlər və Sağirlar Ocağı»nı qurub və sağirların təlimi üçün müəllimlər tərbiyə etmək kılasını öz məktəbində dair edə bilmişdir.

Dərbarın xəyanəti və əlbirliyi ilə Amerika və İngilis dövlətlərinin 1953-cü (1332) ildə mürdəd ayının 28 də yola saldıqları çevrilişdə (kudeta da) altmış səkkiz yaşlı Bağçaban da bütün ailəsi ilə birlikdə tutulub (2) və bir sürə Xürrəməbadın Fələk-ül Əflak qalasında dustaq olunmuşdur. Bağçabanın özünün vurğuladığına görə, o, siyasi hizblərdə üzv olmamışdır. (1) ** Ancaq ictimai məsələlərdə aktiv olmasına görə polisın nəzərincə göz altında saxlanılmalı adamlardan idi. Deyilənlərə görə tutulmasının səbəblərindən biri də Sülh cəmiyyətinə qatılması ola bilərdi. O, zındandan qurtardıqdan sonra yenə də mədəni və ictimai işlərinin ardını tutmuşdur.

Türkiyənin «Dilsizlər və Sağirlar» məktəblərinin təcrübələri ilə tanış olmaq üçün 1958-ci (1337) ildə Türkiyə səfərinə çıxmışdır. Görüşdən sonra, «Dilsizlər və Sağirlar» üçün müəllimlər tərbiyə etmə kurslarının ardını tutmaq zərurətini daha artıq hiss edib və işin dalısını yenidən tutmuşdur.

Son dönəmlər

Ömrünün son illərində, 1964-cü (1343) ildə müəllimlər üçün «Dilsizlərə və sağirlara təlim vermək metodu» (Rəvəşə amuzeşə kər və lalha) və sağirlar üçün «Hesab» kitabını, yazmış, ictimai xadimlərinin və yaxşı adamların xidmətlərinə sayqı göstərmək üçün «Səlam cəmiyyəti» (geramiydaşt ya cəmiyyəte səlam) adlı dərnəyi qurmuşdur.

Cabbar Bağçaban sülh sevər, azadixah və humanist bir insan idi. Ömrünün sonunadək uşaqlar, dilsizlər və sağirların təlim- tərbiyəsi və sağlamlığı uğrunda yorulmadan mübarizə etmişdir. O deyirdi: «mənim məktəbimin qapısı heç vaxt yoxsul uşaqların üzünə bağlanmayacaqdır. Uşaqların maliyyə və irqi, din və məzhəbləri, mənim məktəbimə daxil olub- olmamalarına heç zaman mane törətəməyib- törətəməyəcəkdir. Məktəbimdə təhsil almanın yalnız şərti, uşağın sağlamlığı (karlığı) və ondan irəli gələn dilsizliyidir (lallığı)...» (4)

Cabbar Əsgərzadə Bağçabının bədii yaradıcılığı

Bağçaban, ictimai çalışmaları ilə yanaşı, maarif və mədəniyyət (ədəbiyyat, incəsənət və teatr) sahələrində də fəaliyyətlrinə davam etdirmiş, İranda uşaq ədəbiyyatının ilk müəllifi, nəşiri və rəssamı olubdur. O, uşaqların psixoloji aləmini dərinlən tanıyırdı. Onların gözü ilə dünyanı seyr edib və ağır yüngül etməyi bacarırdı. Uşaqların başa düşəbiləcəyi dildə yazıb yaratmaq onun qabarıq xüsusiyyətlərindən biri idi. Onun çox cəhətli yaradıcılığı-pedaqoji, şeir, incəsənət, musiqi, mədəniyyət və səhiyyə ilə sıx bağlı idi.

Türk, fars və rus dillərini bilirdi və əsərlərini türkcə və farsca yazmışdır. Yazılarını və lirik şeirlərini «C.Əsgərzadə», «Aciz», «Bağçaban» adları ilə, satirik şeirlərini isə «Məhkəmə pişiyi», «Noxtasız», «Leyləyin yuvadibisi», «Molla Haray» «Anaş qurbağa», «Qurbağa», «Hacı leylək», «Müqəllid», «Lək lək» və s. taxma adlar ilə çap etdiribdir. (12-10)

«Onun teatr, şeir və uşaq nağıl və hekayələri mövzularında 9 cild farsca əsəri çap olunmuşdur. Pedaqoji, dilsizlər və sağırın yazıb-oxuması və təlim-tərbiyəsinə dair isə 13 əsəri nəşr edilmişdir.» (2) O cümlədən: «Adəmə əsil», «Əsrare təlim və tərbiyə», «Əlifbaye asan», «Əlifbaye Bağçəban», «Rəvəşə amuzeşə kər və lalha», «Zəndeqaniyə kudəkane», «Mən həm dər dōnya arzu darəm», «Zəndəginameyə Cəbbar Bağçəban» və sairə...

1970-ci (1349) ildə «Dünya uşaq kitabları şorası», Bağçabanın uşaqlara yazdığı «Baba bərfi» adlı kitabını «Uşaq kitablarının ən yaxşısı» kimi seçmişdir. 1958-ci (1337) ildə basılan «Bağçabanın rübailəri» (Robaiyyat Bağçəban) onun həyat fəlsəfəsi və düşüncə tərzini ifadə edir. «Doğru insan» (Ademe əsil) adlı əsərində, xalqın uğrunda sevgi ilə qoyulan əməyi, adamlığın ölçüsü sanmış, insana yarayan əmək olaraq, dəyərləndirmişdir. O deyirdi, cəmiyyət, öz xadimlərinin, mədəniyyət qulluqçularının və yaxşı adamların əməklərinin qədrini onların sağlıqlarında bilməlidir və onlar durarkən ağırlandırlar.

«...Bağçəban Azərbaycana və ana dilinə ürəkdən vurğun idi. Əlinə düşən fürsətdə sevgisini göstərər imiş. » (8) Ömrü boyuca, Pəhləvilərin diktatorluğu altında Azərbaycan türkcəsində yazdığı əsərlərini, buna şahid çəkəmək olar. Səminə xanım «Şərq» dərgisi ilə danışığında müxbirin «ata- anasının fars dilli olub- olmamaları və yaxud farscanı Qafqazda öyrənmələri» sualına cavab verərkən belə vurğulayıbdır: «yox, onlar həmişə bir- birlərilə türkcə danışdılar. Ancaq anam İstanbulun Aya Sofiya məcidində, atam isə mollaxanada bir qədər yazılı (ədəbi) farscanı və Quran oxumağı öyrənmişdilər. Amma farsca danışmazdılar. Gerçəkdən farsca danışa bilmələri irana köçüb şiraza getdiklərindən sonranındır...»(2) O dövrün jurnalistlərindən biri, Bağçabanın Azərbaycan nehzəti haqqında coşğunluqla çıxış etməsini nəql edibdir. ***

Onun, 1953-cü (13328 ilin kudetasının ardınca gələn ağır və boğuntulu illərdə, qocalıq bilmədən «Heydər baba» adı ilə qurulmuş milli-mədəni dərnəkdə çalışması, milli-mədəni varlığınıza və ana dilimizə bəslədiyi sevginin dərinliyini göstərir. Doktor Səlamullah. Cavid «Dostlar görüşü» adlı kitabında dərnəyin fəaliyyətlərindən yazaraq çox hörmətlə Bağçabanın adını çəkibdir. Onun həyatından və çalışmalarından yığcam olaraq yazıb və Heydər baba poemasına yazdığı nəzirəni kitabında veribdir. (6)

Doktor Fərzanənin fikrincə **** «...bu ocağın o günkü ağır və təhlükəli şəraitdə işə başlamasının, bütün çətinliklər və uğursuzluqlarla bərabər, milli-mədəni varlığımızda dərin və unudulmaz izi və təsiri olmuşdur...Dərnəkdə iştirak edənlərin əsas vəzifəsi,... get- gedə daha da genişlənməmiş və bir sıra dilçilik, folklor araşdırmaları və nəzm- nəsr əsərlərinin ortaya çıxmasına yol açmışdır...» (7)

Bağçaban gəncliyində «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin ardıcıl əməkdaşı olmuşdur. Üstəlik, Qafqazda çıxan türkcə dərgi və məcmuələrdə, o cümlədən Tiflisdə, Bakıda, İrəvanda nəşr olunan «Tartan-partan», «Zənbür», «Kəlniyyət», «Məzəli», «Babaye əmir», «Bəhlul», «Rəncbər», «Zəngi», «Qızıl şəfaq» kimi dərgi və qəzetlərdə satirik şeirlər və kəskin publisistik (ictimai- siyasi yazı) məqalələrlə çıxış etmişdir. İrəvanda «Lək lək » dərgisinin yaymışdır. (10-12)

Türkcə əsərləri 12 cildidir. (2) O cümlədən «Qızıllı yarpaq», «Bayramçılıq», «Xor xor», «Erkək xalaqızı ya Gülsənəm», «Fədakar müəllim», «Cahangirlik nümayişi ya xud Teymurləng, bir pərdə vəhəşətli faciə (tamaşa)», «Şeyx Şamil nehzətindən (tamaşa)», «Pərvanənin kitabı», Şəhryarın «Heydər baba» əsərinə nəzirə və «Azəri Xəyyam» adı ilə nəşr etdiyi Xəyyamın rübailərinin türkcə tərcüməsi... (bax: [örnekler](#))

son anlarında

Mirzə Cabbar Əsgərzadə Bağçaban 1966-cı (1345) ilin Azər ayının 4-də , Tehranda yaşarkən vəfat etmişdir. Onun məzarı «Şəhr- Rey»də İbn Babuyə məzarlığındadır. Onun adı həmişə xalqımızın böyük humanist və pedaqoq oğlu kimi sonsuz hörmətlə yad ediləcəkdir! O, ömür boyu dilsizlərin dil açmasına çalışmışdısa da, özü dünyadan dili bağlı getmişdir.

Bağçabanın böyük oğlu, görkəmli musiqiçi və incəsənət xadimi Səmin Bağçaban, atasının həyatının sonku anlarını atası haqqında yazdığı «Çehrehiy əz pədərəm» adlı bədii əsərində beləcəsinə vəsf edibdir:

«Azər ayının beşinci günü idi. Səminə və Pərvanə gecəni xəstəxanada atamın başı üstə keçirmişdilər. Gün ortadan sonra mən Evlin ilə xəstəxanaya gəldikdə onlar evə qayıtdılar. ...Evlin yatağın qırağında oturub atamın əlindən tutub və tumarlayaraq soruşdu: «Baba, istəyirsiniz sizə türkcə bir mahnı oxuyam?» Atam lapdan özünə gəldi. Sancını unutmuşdu. Var gücünü yığaraq diqqətlə qulaq asırdı. Ağrıdan və coşğunluqdan titrəyən bir səslə dedi: « Oxu Evəlin... oxu... oxu...»

Evlin başını onun başına yaxınlaşdıraraq atamın eşidəbiləcəyi ən son mahnının ən sonuncu sözlərini, musiqi yaradıcılığının ən sonuncu zil- bəmlərini onun qulaqlarına axıtdı.

Od, yaxılar,

Yanqısını qazan bilər.

Bülbülün çəkdiyin

Gül nə bilir,

Xəzan bilər.

Xəstə bilir, gecələri nələr çəkər.

Leyla! Bu ağrını, yazan bilər!

Mahnı qurtardıqda atam diksinib yuxudan aylanlar kimi, özünü ələ alıb şeirin son sətirlərinə etirazını bildirdi.

Sancıdan səsi titrəyirdi. Sözüünü deməyə tələsirdi: canım, Evlin, evəlin... «yazan bilər!» yanlıştır, kimsə bu ağrını mənim adıma yazmayıbdır. «Çəkən bilər!» düzgündür. Mahnının sonku sətirlərini belə oxumalısan:

Xəstə bilir gecələri nələr çəkər.

Leyla! Bu ağrını, çəkən bilər!

İkinci çağı Səminə ilə Pərvanə gəldilər. Evlin ilə mən evə qayıtdıq. Telfon zəng çalanda, evə təzəcə yetişmişdik. Qulaqlığı götürən kimi bacımın səsini tanıdım, ancaq səsi dəyişmişdi. Tutğun idi...Yağmurlu idi...Atam ölmüşdü».

(3)

yazını hazırlayan: Məmi (məmmədriza) Ələrdəbili

Qeydlər:

Bağcabangılı: Cabar (Əsgərzadə) Bağcaban və həyat yoldaşı Səfiyə xanım Mir Babai, Səminə ə Pərvanə xanım (qızları), Səmin (oğlu), Evlin xanım (səmin bəyin həyat yoldaşı)

*. **Mirza Qafarxan Zunuzi (Siyahpuş)** -Hacı Həsən oğlu Mirza Qafarxan Zunuzi adlı məşrütə inqilabçısı, Zunuzda anadan olubdur (1300 hicri qəməri ilində). İranda boğuntu və işsizlik üzündən Arazın o tayına köçüb, Məşrutə hərəkatı başladıqda geri qayıtmışdır. O, Heydər Əmioğlunun qızgın tərəfdarlarından idi. Heydər xan İrandan çıxandan sonra qara geyinirdi, buna görə Siyahpuş adlanmışdır.

Qafarxan böyük nətiq, yazıçı və şair idi. Çağdaşları (o cümlədən Bağcaban) onun qorxmaz və coşğun bir inqilabçı olması haqqında hekayətlər etmişlər. (bax: [örnəklər](#)) Kəsrəvinin yazdığına görə (On səkkiz il Azərbaycan tarixi) 1286-cı ildə Təbrizdə Məqsudiyə məhəlləsinin Meydan məçidində Ətabək Əzəmi öldürən Təbrizli Abbas ağa Sərrafın yas mərasimini yığışdıranda çıxış edib və aşağıdakı şeiri oxumaqla xalqı coşdurmuşdur:

Arxadaşlar, haray salın, cuşə gəlsin kainat
Ta cahanə sabit olsun, bizdəki əzm-u səbat
Zilət əmdə mürəccəhdür şərəfli bir məmat
Millətə lazım deyildir, beylə əfsürdə həyat
Zülm-u istibdad dövrü dərd-u yəəs əyyamıdır
Arxadaşlar, qan tökün, qan tökəməyin əyyamıdır.

Ölümdən can qurtarıb bir sürə Osmanlıya köçmüşdür. İstanbulda Nurullah xan Yekani ilə birgə çalışmışlar. İrana dönəndən sonra jandarm sahib- mənəbi kimi işləyirmiş. 1298-ci ildə major olarkən azərbaycanda ikinci yeni üsul üzrə qurulan məktəbi təsübbəkarların qarşılıqlarına baxmayaraq Zunuz şəhərində Açmışdır.

Kəsrəvi yazır:...Sərdar Mötəzəd (Azərbaycan valisinin müvəqqəf olaraq canşini və qoşun başçısı) sərbazların geyimləri və ayılıqlarından oğurlayırmış, onların sayısını olduqundan çox göstərməklə artıq qalan çörək pullarını da özünə götürürmüş...İşin üstü açılmışdısa da, çəkinmirdi. Sərbazların çılpaq və ac yalvac dolanmalarını, üzünə gətirmirdi. Məşrutə (hərəkatı) başlanqıcının adlım döyüşçüsü və yaxşı nətiq, ordu majoru, Zunuzlu Mirza Qafarxan 1919-cu ildə (1298) sərbazxanaya görüşə gəlir. Sərbazlar onun qabağını kəsib, ac və əyni yalın olmalarından gileylenirlər. Qafarxan bir söz demədən sərbazxananın ortasında hündür bir yerin üstünə çıxır. Sanki qəbristanlığa girmişdi, uca səs ilə «allahommə əğfəri lilmöminin vəlmöminat » duasını oxuyur. Sonra üzünü dövrəsinə yığışmış sərbazlara tutub deyir: soruşacaqsınız, burası qəbristanlıqdır?! Bəli bura qəbristanlıqdır, sizlər də onun ölümlərisiniz. Deyirsiniz geyiminiz yoxdur, ölüyə geyim nə gərək?! Başmağınız yoxdur, ölüyə başmaq nə gərək?! Sizlər ölməmişsinizmi?! Pulunuzu yeyən, sizləri çılpaq saxlayan yalqızın birisi deyildirmi? Diri olsaydınız, tutub sürüyə- sürüyə gətirib həqqinizi ondan alardınız! Sərbazlar, bu sözlərin əsərində Sərdar Mötəzədin evinə sarı üz qüydular, hesabdarı Mirat Əlsəltənə ilə birlikdə çox zəlil halında gətirib sərbazxanada saxladılar... Bu həngəminin içində Qafarxanı göndərən Sərdar İntsar özünü yetirib onları dilə tutur, Mötəzəd ilə Mirat Əlsəltənənin işlərinə yetişəcəyinə söz verir, üç gün içində, sərbazların yubanmış cirələrini verməyə və ayılıqlarını ödəməyə boyun olur. Beləliklə də qopmuş fırtınanı yatırır...

Artıq 1299-cu ildə İngilis əlaltılarının kudetası həyata keçmişdi və Rizaxanın hökuməti formalaşmağa başlamışdı və belə davranışlara və inqilabi işlərə yer yox idi. Bu zamanlar Qafarxan sərhənglikdən çıxarılıb, Tehrandə pinəçilik ilə yaşayırdı, və iri xətt ilə dükanın kətəbəsində yazdırılmışdı: « Dünənin sərhəngi, bu günkü pinəçi, Mirza Qafar Zunuzi » (Sərhəngə diyruzi, piyəduze emruzi, Mirza Gəffar Zonuzi). Bunu Rizaxana çuğullayırlar. O qafarxan ilə danışandan sonra, üzde onu işdən çıxaranları toparlayıb yenidən işə götürülür. Başqa rəvayətə görə dərəcəsinə azaldıb və ondan istəyir ki dinməz söyləməz sağır kimi başını salsın öz işinə və ayrı işlərə qatılmasın. 1934-cü (1313) Mirza Qafarxan səssiz- sovsuz, məşuk bir halda zəhərlənib məhv edilir. («مشاهیر آذربایجان») کتاب (صمد سرداری: نیا)

<http://zunuz.blogfa.com/post/18>

*- **Mirza Nurulla xan Yekani**- Nurulla xan Yekani 1879-cu ildə (1258) Mərəndin Yekanat bölgündə anadan olmuşdur. Gəncliyində yerli feodalların əlindən və iş dalcı o taya keçmişdir. Orada olarkən zavodlarda və mədənlərdə işləyirmiş. 1900- cu ildə Nəriman Nərimanofun yardımı ilə qurulan «İctimaiyyun Amiiyyun komitəsi»nin mərkəzi kadri kimi çalışmışdır. İnqilabi hərəkatın güclənməsi ilə Təbrizə gəlib Əli Müsyö və Şeyx Məhəmməd Xiyabanı ilə görüşüb danışıqdən sonra, başqa aktivlərlə birlikdə, (sonralar «Qeybi Mərkəz» adı ilə tanınmışdır), Təbrizin «İctimaiyyun Amiiyyun» hizbinin təməlini qoymuşdular. Məşrutə hərəkatında Fədai başçısı kimi Səttarxanın silahdaşları sırasında döyüşmüşdür. Şeyx Məhəmməd Xiyabanı başçılıq edən Azadistan hərəkatında fəalcasına iştirak etmişdir. Yekani, hərəkatı başçılıq edən kadrlardan içərisində yoxsulların təmsilçisi idi. Xiyabanı öldürəndən sonra həbsə alınmışdır. Bir iddə qabaqcıl adamların yardımı ilə dustaqdan qurtarıb Xorasana gedib və orada «Milli komitəyə» aparılmışdır. Kolnel Məhəmməd Taği xan Pesyan başçılıq etdiyi üsyanda Yekani də iştirak etmiş olur. Üsyan yatırıldıandan sonra Azərbaycana- yaşadığı kəndə qayıtmışdır. Təbrizdə Lahuti başlıdan hərəkata qoşulub və yenidən həbsə alınır. Uzun müddət zində saxladıqdan sonra Yekandatdan başqa bir yerə getməmək təhüdi alıb və orada nəzart altında saxlanılır. Kənddə olduğu zaman məktəb açmaq və kəndlilər arasında azadlıq əfkarını təbliğ etməklə mübarizəsinə davam etdirirdi.

1320- ci ildən Mərənd, Xoy və Salmas bölgələrində Tudə hizbinin təşkilatlarını yaradıb və Birinci Azərbaycan Əyaləti konfransının cəlasəsini açıbdır.

1324- cü ildə Azərbaycan Demokrat Firqəsi yaranandan sonra Azərbaycan Demokrat Firqəsinin birinci qurultayına nümayəndə, mərkəzi təftiş komisionuna üzu, Milli Konqranın nümayəndəsi və Milli Müəssislər Heyətinin üzvü seçildi. Milli Hökumətin tədbirləri və habelə Yekaninin tədbirləri nəticəsində Xoy şəhərinə lüləkeşlik edilib su çəkildi, yetim uşaqlar üçün tərbiyə evi təşkil edildi və şəhərdə yeni məktəblər açıldı...

Milli Məclisin təşkili zamanı Azərbaycan Milli Məclisinə nümayəndə seçilmişdir. Daxilə nazirliyinin müavini və Milli Hökumətin qərarı ilə Urmu şəhərində nəzmiyyə rəyisi vəzifələrində işləmişdir. Mərkəzi dövlət Azərbaycana qoşun yeridib və oranı işğal edəndən sonra, Məhəmmədriza şahın cəza dəstələri qocaman inqilabçıya divan tutub olmanın işkəncələr vermişlər. Yekani dar ağacının altına gətirərkən onun dabanlarına vurulmuş mıxların yerindən hələ də qan axırdı.

Səlam olsun Nuralla xan Sərhəngə
Vətən səhnəsində o girdi cəngə
Sığal verdi öz atıyan, tufəngə
İgidlər yerisən, sən Qaladağı (Urmulu Aşıq Əli abdiyini)

Səttarxan eylədi fəndi
Nurulla xan doğradı qəndi
Sərkərdələrin içində
Yaşasın Hafiz əfəndi (xalq qoşmalarından)

(Azərbaycan Demokrat Firqəsinin nəşri: Azadlıq yolunun mübarizləri /Əbdülhüseyn Nahidi Azər: Se Mobareze Məşrutə)

*- **Əbülqasım Fiyuzat**- 1267- cı idə Təbrizdə anadan olubdu. Gənc yaşlarından müəllimçiliyə başlayıbdır. «Təcəddüd» qəzetinin yazıçısı və bir sürə müdiri idi. Azadistan hərəkatında fəallcasına iştirak edibdir. Əbülqasım Fiyuzat da Yəkanı və Məhəmməd Tağqi Rəfət kimi Xiyabanının başçılığı altında qurulan (20 nəfərə yaxın) rəhbərlik heyətində iştirak edirdi və maarif rəyisi işləyirdi. Xiyabanı öldürülüb və hərəkat tapdanandan sonra, başçı kadr və Xiyabanının müşaviri olmasına baxmayaraq nehzət həqqində susan adamlardan biri olmuşdur. Sonralar Təbrizin maarif idarəsinin rəisi olub, Təbrizdə ilk peşə məktəbinin əsasını nəccarlıq və nəqqaşlıq kılası dair etməklə qoyubdur. Şiyrazın maarif rəisi olarkən Bağçabanın yardımı ilə Şiyrazın uşaq bağçasını qurmuşdur. (Əbdülhüseyn Nahidi Azər: Conbeşe Azadistan)

** - (1948) 1327- ci ilin bəhmən ayının 15 də Şahın canına qəsd ediləndən sonra, müddəi əl ümumunn istəyinə görə şübhələndikləri adamlar içərisində **Bağçaban da, tutulmuşdur**. («Yaddaşthayə Qasem Ğəni» cild 3)

** «Seyre komonizm dər İran» adlı kitabda belə bir qeyd var: 1942- də (1321) Tehrandə, Hizbe Tudənin birinci əyaləti konfransında iştirak etmiş **ğeyri hizbilərdən biri də Cabbar Bağçaban idi... O öz çıxışında Rüsüyə (Şorəviyə) şiddətlə toxunduğuna görə oradakıların etirazına səbəb oldu...**

***- **Azərbaycan Nəhzəti**- Cəfər Mehdi Niya öz kitabında jurnalist Kərim Roşəniyandan belə nəql edibdir: (1323- dən sonrakı illərdə)...Cəməiyyətlərdən biri «Azərbaycanın vəziyyəti, və Azərbaycanlıların istəkəlrinin yerinə yetirilməsini dövlətdən təqaza etmək» mövzusunda qəzetçiləri müzakirə etməyə çağırmışdır. Darya qəzetinin müdiri Ərsəncanı gedəbilməyəcək idi, mən onun kartı ilə cəməiyyətin yerinə (Fərhəng Xiyabanında) getdim. ... Doktor Müsəddiq, Zəkauldovlə Ğəffarı və Şeyx Hüseyin Lənkəranı və bir çox tanınmış adamlardan bu iclasa gəlmişdilər.... **Cabbar bağçaban və bir neçə nəfər başqa Azərbaycanlı jurnalistlərdən çox coşğunluqla çıxış etdilər. Onların sözlərindən, Azərbaycan nəhzəti ilə müvafiq olduqları anlaşılırdı...** (Zəndəgiyə siyasiyə Rəzmara. Nəgəreş və təlife Cəfər Mehdi Niya Təhran 1363)

*** * ... **Şehriyarın«Heydər Baba»** əsərinin çapdan çıxması bir il olar olmaz Tehrandə bir qrup Azərbaycan aydınları tərəfindən «Heydər Baba dərnəyi» adında bir ədəbi- mədəni ocaq yarandı. **Maarif və ədəbiyyat xadimlərindən qocaman maarifçi «dilsizlər və sağırılar» məktəbinin banısı Mirza Cabbar Bağçaban (Əsgərzadə)** Doktor Səlamullah Cavid, Bulud Qaraçorlu Səhənd, Doktor Əli Azəri, Doktor Hüseyinquli Katibi, Gəncəli Səbahı və mən də dərnəkdə iştirak edirdik. Sonralar Əli Təbrizi, Savalan və başqaları da qoşuldular... Neçə il sonra «Yadiy əz Heydər Baba» kitabı nəşr edildi.» «Böyük milli şair və ictimai xadim Etimad Natiq də dərnəyin çox ciddi və yorulmaz davamçılarından biri idi.» (7) (Doktor M. Ə. Fərzana)

«... 1963-cü (1342) ildə Dəstur- Zəban (Dili bilgisy) kitabımı Təbrizin Şəms yayınları çap etdi. Kitabın bir neçə cildini imzalayb dərnəyin üzvlərinə töhfə apardım. **Dərnəyin ağ-saqqalı Mirza Cabbar Bağçaban** ayağa qalxıb cibində olan pulları mizin üstünə boşaldıb başqa əzadan da belə etmələrini istədi. Mən də əlimi cibimə uzaldanda əlimdən yapışb qoymadı və dedi: xahiş elirəm bu pulları kitabın çap etməsi məxaricinə yardım kimi götür... Mən əlimi öpüb qəbul etmədim». (7) (Doktor M. Ə. Fərzana) Bu zaman qocaman Cabbar Bağçaban yetmiş səkkiz yaşlı bir dünya görmüş kişi idi.

Mirzə Cabbar (Əsgərzadə) Bağçaban haqqında dəyərli qaynaqlar, faydalı bağlantılar:

(yazının hazırlamasında və habelə örnəklərin yığmasında, aşağıda verilən qaynaqlar əsasında tərtib edilmiş veb səhifələrindən ya bilavasitə qaynağın özündən istifadə olunubdur.)

1- «زندگینامه جبار باغچهبان به قلم خودش» (نشر سپهر، 1356، 191 صفحه)
رنداگته اولونموش بئنی نئیری: «روشنگر تاریکیها»- (1389)- کیتابیندا، «خود نوشت های (یاد نوشته های) جبار باغچهبان» باشلیغی آلتیندا
2- ثمینہ باغچهبانین «دایره المعارف اسلامی» کیتابیندا جبار باغچهبان حقیقده یازدیغی مقاله / گفتگو باروزنامه شرق / گفتگو باروزنامه اعتماد
<http://www.yadevar.ir/wwwroot5/order3.asp?o2=539>
http://www.danulduzu.20m.com/7ciSavi/YQ_Cabbarbaxchaban.htm
<http://www.magiran.com/npview.asp?ID=2514066>
<http://etemadnewspaper.ir/Released/91-03-16/279.htm>

3- ثمین باغچهبان: کتاب «چهرههایی از پدرم»
4- بیوگرافی جبار باغچهبان- جمعیت ناشنواایان ایران
<http://www.idsf.ir/1389-01-23-04-27-59.html?showall=1>
<http://www.idsf.ir/1389-01-23-04-27-32.html?showall=1>
<http://deafedu.blogfa.com/post-62.aspx>

5- مجله زبان – تهران 1323 (1944)
6- سلام اولاده جاوید: «دوستلار گوروشو»، ادبیات اوجاغی- 1359
<http://ishiq.net/wp-content/uploads/cavid-dostlar-gorushu.pdf>

7- محمد علی فرزانه: «گذشت زمان» کتاب خاطرات / حیدر بابانین ایزی ایلہ- وارلیق ژورنالی 1371- پاییز / میر مہدی اعتماد- وارلیق ژورنالی یای 1375
http://pensouthazerbaijan.info/images/PDFs/ustad_farzaneh_xatirat.pdf
http://www.turuz.info/Her_qapidan/242-Ustad_Farzanenin_Xatiralari

8- تیمور پیر هاشمی: باغچهبان، وارلیق ژورنالی، 1358- جی ایل، دئی آیی، 9 - جو ساییسی
9- میرزه ابراهیموف: جنوبی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسی- ایکینجی جیلد- علم نشریاتی، باکی 1983

8- Мирзэ Ибраһимов: Чэну́би Азэрбајчан Эдэбијјаты Антолокијасы, 2-чи чилд Елм нэширјјаты 1983

10- زاهد اکبروف: جبار باغچهبانین سئچیلیمیش اثرلری- باکی، یازچی 1991
10- Cabbar Bağçaban. [Seçilmiş əsərləri](#) şeirlər / Tərtibçi və ön söz. Z.Əkbərov.- Bakı. Yazıçı, 1991.

11- ذین الدین محرموف: ایرواندا مکتبدارلیق و ماعاریفچیلیک. باکی 2010
11- Ziyəddin Məhərrəmov: İrəvanda Məktəbdarlıq və Maarifçilik
http://www.anl.az/el/m/mz_im&m.pdf

12- لک لک (لئیلک) ژورنالی- لاتین الیفباسیندا بئنی نئیری:
12- Ləklək (Leylək) jurnalı- latin əlifbasında yeni nəşri:
<http://elibrary.bsu.az/kitablar/919.pdf> :

13- http://www.iravan.info/irevan_ziyalilari/

14- باشقا باغلانتی لار و یازی لاردن:
صمد سردارینیا: مشاهیر آذربایجان

14- başqa bağlantılar və yazılardan:
http://www.handicapcenter.com/?page_id=788
http://az.wikipedia.org/wiki/Cabbar_%C6%8Fsg%C9%99rzad%C9%99
<http://amirchrehghosha.blogfa.com/post-40.aspx>
<http://forum.patoghu.com/thread34812.html>
<http://www.jazirehdanesh.com/find-19.562.756.fa.html>
<http://www.shahidi.blogfa.com/post-4.aspx>
<http://www.shahidi.blogfa.com/post-10.aspx>
<http://elchinkitab.blogfa.com/post-30.aspx>